

מה שהיה

ולמה שיהיה

אבלים וזוויים

במוצאי שבת, יא' מר חשוון תשנ"ו, 4/11/95, נרצח ראש הממשלה, מר יצחק רבין. האיש שהיה אמיתי כל כך, איננו. עם רציחתו, מה שהיה אינו כבר מה שיהיה. אנו מורי ישראל, הצופים אל העתיד ואף מסייעים בהתגשמותו תוהים, משתוממים, כואבים, דומעים ושוואלים, מניין ולאן? כיצד זרענו בדמעה, והיאך נולדה ונצרה התועבה הזאת?

הפרטים על הרוצח ועל הרצח טרם הובהרו לאשורם. ועדת שמגר ישבה על המדוכה, ובית המשפט בישראל, בירר ופסק את דינו של הרוצח. ברור ממה שפורסם, שהרוצח, יגאל עמיר בן ה-26 שנים, תכנן את הרצח והוציאו מן הכוח אל הפועל במזיד, בקור רוח, בדעה צלולה, וברצייה מלאה שרצח זה יתגשם.

כדורי המרצח לא היו כדורי סרק. הוא דאג שהכדורים יהיו כאלה שלא יחטיאו את מטרותו. בשעה 23:10 עלתה נשמתו של ראש הממשלה למרומים, ועמה נדם לב רוב רובנו לזמן משמעותי.

האם לסדום דמינו, האם חיות טרף מהלכות בינותינו?

מותר האדם מן הבהמה

שלמה המלך הניח, כי "מותר האדם מן הבהמה אין" (קהלת, ג', יט). לנו הדעת והתבונה, הדיבור והרוח, הנימוסים והכעסים, השכר והעונש, ועם זאת הבה נעיין בדבר זה. ברור לנו שזכו בעלי החיים לתבניות התנהגות המונחלות להם מדור לדור, בתמסיר גנטי ביוכימי, והוא מסדיר את חייהם, ואנו לא זכינו לכך. מספיק להתמקד בתשומת לב אחר חיי הדבורים. כל חייהן כבוורת מוסדרים על-ידי אותם תמסירים גנטיים, והם המאפשרים להן להתנהג כפרטים השייכים לחברה המאורגנת להפליא. מיני הדבורים הם רבים, כ-12,000, ואנו המורים מכירים בעיקר את דבורת הדבש (APIS MELLIFERA), שחייה קשורים לכוורת. אף כי בכל כוורת 50,000 פרטים, בכל זאת התפקידים סדורים מראש, אם להטלת ביצים (המלכה), ואם להפריה (הזכרים), אם ליצירת הדונג והאיסוף של הדבש (המועלות), ואם לטיפול בצאצאים ולנקיין הכוורת ועוד. חיי החברה מצריכים קשר בין 50,000 הפרטים שבכוורת, ו"מחול הדבורים", שהוא הריקוד הידוע, משמש להן למסירת אינפורמציה חיונית לא רק על מצאית מזון, אלא גם על כיוון הימצאו ומרחקו מן הכוורת. לדבורים שעון ביולוגי המעניק להן תחושת זמן, ושעון גנטי זה מאפשר להן לדעת על הזמן, אם הדבורים תוזקנה בחושך.

דרווין, ניקו טינברגן, קורט לורנץ ואחרים, חקרו את ההתנהגות האינסטינקטיבית של בעלי חיים שונים, ועמדו על נפלאות המנגנונים המנתבים את התנהגותם של אלו.

בניית הקן, נדידת הציפורים, האימהות, טקסי התחרות והכניעה, ההחתמה, האיום והמלחמה ועוד, כל אלו טובעים בצופן הגנטי, והודות לצופן זה הם מצליחים לנהל את חייהם. התנהגותם מוכתבת להם והם פועלים על פיה.

טקס הכניעה של הזאבים הזכרים מפליא אותנו תמיד מחדש. במלחמת הזאבים האחד במתחרו מגיע הרגע שהאחד חש בנחיתותו ביחס לחברו (אויבו), והוא אינו חווה סיכוי לגבור עליו. ברור הוא שאם יימשך הקרב תגבר האלימות, ותרחה סכנת המוות על אחד מהם. תחושת איום זאת מעוררת לכניעה. ברגע קריטי זה משפיל הזאב החש בנחיתותו את ראשו, והוא מושיט את צווארו בפני יריבו. הזאב המתחרה והחזק אינו מנצל הזדמנות זו, ואינו נועץ את שיניו בחמת זעם ביריבו. ההפך הוא הנכון, הקרב מסתיים ברגע זה. הבכורה ניתנת למנצח, והמנוצח יקפל את זנבו וישוב אחרוה, עד אשר אולי בעתיד תזדמן לו האפשרות לזכות בבכורה.

מעניין שתנועה זו של כניעה, על ידי הפנייה הצוואר למנצח מצויה גם בבעיית אחרים. טינברגן חקר אותה בין ציפורי השחפים, שם השחף המפסיד מפנה את עורפו למנצח, ואז הוא נתון לחסדו, אך בטוח בהישרדותו. אם נעלה בדמיונונו סיטואציה דומה בבני אדם ובה פרט המפסיד ישפיל את ראשו ואת צווארו בפני המנצח... נבחין מיד בתגובה המהירה של המנצח, שישבור את מפרקתו של הנכנע.

לא פעם תמהים אנו כשאנו מגלים שהרוצח יורה ביריבו צורות כדורים, אף שהוא יודע שאויבו כבר מת. דקירות הסכין שאנו מגלים בקורבנות אדם הינן רבות ובלא כל צורך ישיר לנופש. האדם המצוי בהתקף של אלימות ולט על ידי הדחף או הצורך הסובייקטיבי שלו, והוא פועל להגשים את זממו אף שקרבנו מתחנן על חייו. האדם הפועל תחת צורך, אידיאה או אידיאולוגיה שלילית, מחפש כל דרך אפשרית להוציא את החלטתו מן הכוח אל הפועל.

ברור שלא מצוי באדם מנגנון מובנה, ביוכימי, שינחה אותו בהתנהגותו או שיעכב את התנהגותו. האדם חייב לפתח לעצמו מנגנון נפשי שייצב

אותו, ויאפשר לו לנתב את התנהגותו, ולעזר את הגשמת דחפיו וצרכיו.

מותר האדם יתהווה אך ורק אם הוא הצליח (או יצליח) לבנות לעצמו "אני", כמנגנון נפשי אוטונומי, שיוכל להנחות ולאפשר לו להיות אדם הומאני ואיחודי. מכאן חשוב לנו לזכור, כי מותר האדם מן הבהמה הוא במבניות ה"אני" שלו. כנגד אמירתו של שלמה המלך, "מותר האדם מן הבהמה אין", נאמר כי מותר האדם מן הבהמה ב"אני" (חילופי אותיות, אני + אין). כולנו תמהים ולא מבינים, כיצד ייתכן שאנו נרצח בשל אהבה נכזבת, בשל קנאה, בשל צורך שליטה, בשל ממון או בשל דחף מיני. וכי האדם לאדם זאב, כדברי הפילוסוף הובס? קשה על כולנו המחשבה שזולתנו החי עמנו, יכול לקום ולרצוח אותנו נפש מי יכול להאמין למשמע אוזניו שבארצנו שלנו, בתקופת מלחמת המפרץ, נרצחו 41 נשים על ידי בעליהן, ובכל שנה ושנה נרצחות אימהות על ידי מי שהיה בחיר ליבן. אכן כן, כעלים מסוגלים לרצוח את נשותיהם, אימהות מסוגלות לרצוח את פרי בטןן וילדים ונכדים את אוהביהם (הורים, סבים וסבתות), רצח מתוך דחף, רצח מתוך צורך, ואף רצח בדם קר (נהג המוניות בהרצליה שנוצח על ידי שני בני תשחורת).

לעיתים אין אנו מסוגלים להאמין שעקרת בית בריטית ובעלה רצחו נשים ונערות, בהן שתי בנותיהם. גופות הנרצחות בותרו ונקברו במרתף ובחצר ביתם. ("הארץ" - 23.11.95)

מתקוממים אנו כאשר נודע לנו, כי הורים עינו את ילדיהם, נטשו אותם או ניצלו אותם מינית. ראוי לנו לזכור כי אכן, **האדם לאדם עכברוש**. העכברושים ידועים כנוטים לרצוח זה את זה, בדומה לאדם. המבנה המורפולוגי של המערכת הלימבית במוחו של האדם דומה לזה המצוי בבעלי החיים. האמיגדלה היא חלק מהמערכת הלימבית, ורוב חלקי האמיגדלה קשורים בצורה זו או אחרת לאבטח את הקיום הפיזי (התגוננות, שמירה וכד') של הפרט. גירויים חשמליים באזורים השונים של האמיגדלה מעוררים להתנהגות אלימה (אלרד, 1968; פנדורה ואח', 1961). עם זאת חשוב שנשנן לעצמנו, שהאדם הוא בעל החיים היחיד עלי אדמות, המסוגל לפשוע מתוך דעת, ואף במזיד ובכוונה תחילה.

יודעים אנו בוודאות, כי המרכז המוחי במערכת הלימבית בא להגן על האדם, ואינו בא כדי המשך בעמוד 21

מתכנית לתכנית, מחדשות לחדשות, מפרשנות לפרשנות. שאלתי אותו: נתן, מה קורה לך? והוא השיב: צריך לדעת. ובכול מקום שהאיש ביקר הוא לקח ממקורות המידע שנודמנו לו וניסה לדעת. כפילוסוף הוא ניסה לדעת, וזו רק מטאפורה לצורת ההתנהגות שלו כפילוסוף. איך אפשר לדבר על דברים בלי לדעת, בלי להקרא? וכאשר מדובר במלחמות ישראל, איך אפשר לדבר על מה הביא את סאדאת הנה בלי לדעת באמת מה הביא אותו? הרי כול הספרים האלה עומדים בספרייה. החוקרים שכתבו אותם, מוויליאם קונט ועד איתמר רבינוביץ, השקיעו בהם עשרות שנות מחקר. הם יושבים בארכיונים וקוראים וכותבים, ואתם אינכם קוראים את זה. אתם קוראים עיתונים, או חיים מהתקשורת האלקטרונית.

לפני שאנחנו מתחילים לדבר על תהליך השלום, צריך לברר מה היה פה, מה היה ביום כיפור, מה היה בלבנון, מה דחף את כוחותינו ללבנון - יש על זה מחקרים, יש כתבי-עת מדעיים.

ולכן המסר אולי היחיד שאפשר לצאת עמו מכאן - ובוהו הייתי מסיים את יום-העיון הזה - המסר לכולנו המחנכים צריך להיות: כואו נצא ונלמד.

גוריון דיבר עליו כשאמר: אנחנו צריכים להיות ריבונים. ריבונות פירושה להבין מדוע אנחנו מבקרים את עצמנו בעזרת יבוא זר של ביקורת של כול מיני גרמנים על הקיסר הגרמני. אסכולת פרנקפורט? יקריטישה שולהי שמתחו שם ביקורת על גרמניה, על הקיסר, על רפובליקת ויימאר! המציאו פילוסופיה ביקורתית. מה זה נוגע לנו מה נוגעת לי ה"ביקורת האמריקנית על המציאות באמריקה? אני עשיתי כושים לעבדים? יש לי החשבון ההיסטורי שיש לאמריקני עם עצמו? יש לי המסורת הפוליטית האמריקנית? ובכלל, ארצות-הברית אינה ניישן-סטייט. היא חוזה בין פרטים כדי להשיג חופש ואושר.

אנחנו סובלים מחוסר עצמאות אינטלקטואלית בביקורת העצמית שלנו. הקיינים אנחנו. וזה לא מפתיע שזה מוציא אותי מהכלים ומתבטא בסגנון הדיבור שלי. אסור לדבר בלי לדעת. וכל מי שעוסק בחינוך ומדבר בלי לדעת עושה מעשה פשע. וקצת הבל לא יעזרו לו.

אסיים באנקדוטה. מזרי ורבי נתן רוטנשטרייך, שהיה באמת נתן החכם, היה פעם בשבתון ובאתי לבקר אותו. האיש ישב בחדר מול שבעה מקלטי טלוויזיה (אז לא היו כבלים) ועבר

אנחנו סובלים מחוסר עצמאות אינטלקטואלית בביקורת העצמית שלנו. הקיינים אנחנו. אסור לדבר בלי לדעת. וכל מי שעוסק בחינוך ומדבר בלי לדעת, עושה מעשה פשע."

יש פה איזה ניסיון לצייר את היחסים הבינלאומיים כאילו הם שונים ממה שאנחנו מוכנים לעשות ביחסינו עם אנשים אחרים. נוצרה פה באמת מיתולוגיזציה של המלחמה כאיזה מין רע הכרחי, מתועב, מנותק ממצאות של עמים אחרים, של מלחמת העולם הראשונה. מה עניין מלחמת העולם הראשונה לכאן? מלחמת העולם השנייה היתה המלחמה הכי צודקת שהיתה אי-פעם ואיננה שנויה במחלוקת בתורת שכזו. זאת אומרת, יש לנו בעיה אינטלקטואלית איומה, שהיא אופיינית להסטוריונים החדשים, של העתקה ויבוא של מציאויות זרות, של תרבויות זרות, של ביקורתיות זרה אל תוך המציאות הישראלית. רוב ההסטוריונים החדשים הם בוגרי אוקספורד או בתי-אולפנה אחרים, שבהם תופשים את הציונות ואת היהדות כאיזה דבר נתעב. הם יבאו את זה הנה. כלומר, אין לנו העצמאות המוסרית האינטלקטואלית להבין מאין הביקורת שלנו על עצמנו. זה הדבר שבי-

מה שהיה ומה שיהיה - המשך מעמוד 6

שהחליט לבנות מגדל גבוה שיגיע לשמים. בני האדם דאו התחברו יחדיו בעדה אחת וגיבשו לעצמם, כולם יחדיו, מטרה. הם החלו להגשימה, אך נתקלו במעורבותו של בורא עולם שבלבל את שפתם.

ואנו הדיוטות של בית רבן, שואלים - מדוע? - נראה לנו, שלא רצה הקדוש ברוך הוא שכל בני האדם יהיו בעלי דעה אחת. כאשר בני האדם חוברים יחדיו להסכים לדעה אחת, מתרחקים הם ממצאות האמת.

הדעות השונות, הנשמעות מבני אדם שונים, הן שיאפשרו את הקידמה לעבר האמת. ברגע שנמנע מהאדם חופש הדעה וחופש הביטוי, נעצרת הקדמה המדעית. היזכרו נא בחוק לינסקי בברית המועצות, שעייכב התפתחות הביוולוגיה למשך 70 שנה, בדומה להשתהות הדעה בתקופות השונות, אם בשל גזרות הכנסייה או בשל גזרות המשטרים השונים.

הדעות חייבות להיות שונות, אך הלבבות חייבים להיות קרובים ואמפתיים זה לזה. יש בידונו, המחנכים, האפשרות להנך לסובלנות הדדית, ובתנאי שנלמד את תלמידנו. כיבודו של התלמיד, ההתייחסות החמה אליו, תוליד בו את האחריות למעשיו, וכן את המוכנות להתייחס בכבוד לזולתו. חשוב שנתייחס לעצמנו בכבוד, ונזכור שעייני תלמידנו נשואות אלינו וחוזות בנו בכל דרכינו ובכל עשייתנו. הוראתנו אינה עיקר, תלמידנו מבחינים ולומדים גם מה"איך" אנו מחנכים אותם. חשוב שנווה את הרצח של ראש ממשלתנו לנגד עיינינו, ולא ניתן לשכחה לגבור על תודעתנו, ונזכור כי במותו הוא ציווה לנו את הסובלנות ההדדית בכל זמן ובכל מצב.

נורמה, ויצמצמו את התנהגותו השלילית. התדמית העצמית החיובית שלו ביחס לאחרים (הוריו, מוריו, ידידיו וכדו'), תחייב אותו להתנהגות מתאימה. מדועותו של הפרט לפיקוח ההבדתי **תמנע ממנו לעשות דין לעצמו**. הוא ייטה לבנות לעצמו מערכת של פיקוח פנימי, כדי להיענות לדרישות הסביבה. הוא יפתח רמה גבוהה של סובלנות. הוא לא יאבד בנקל את קור רוחו, אף אם יימצא במצבים של תסכול. הוא לא יבנה לעצמו יחס מנטרל שיאפשר לו להגשים את האסור. תפיסה עצמית חיובית, שהופנמה כהלכה על ברכי ערכים איתנים, תצמצם את ההתנהגות הסוטה. ככל שמרכיבי אישיותו יהיו בנויים טוב יותר, מערכת הבלמה של האדם תייצב אותו, ותעניק לו יכולת לעמוד בפני מחסומי (סטרוור) החיים. עם הזמן הפרט יבנה לעצמו את ה"מייצב הפנימי" שלו (המצפון), גם על יסודות הערך. התהליך הינו אטי. הפרט עובר מרמה רטרונומית לסוציונומית, וממנה לאוטונומית, שבה הערך עומד מעל הצרכים ומעל הדחפים (אדר, 1989, פרק ה').

קדמה זיגרטיה

חיינו טבולים בתולדות הקידמה המדעית. רגלינו דרכו על הירח, ואחדים מאיתנו מצויים בזמן זה או אחר בחלל החיצון לעולמנו. המדע הצעיד אותנו קדימה, ויש באפשרותנו בתוצרים חשונים של מחקרי אנוש. יש באפשרותנו לשמוע ולראות את הקולות המוצגים במרחק של אלפי קילומטרים מאיתנו. יכולתנו זאת, לראות למרחק, אסור לה שנתטרל את הזדקקותנו לאיחודיות ולהשתייכות עם זולתנו הקרוב אלינו. אסור לנו לשפת המדע וליישומי המדע שיחליפו את שפת הלב.

המקרא, שאינו אלא ספר שמטרתו להחדיר בנו הלכות התנהגות ומוסר, מספר על דור-הפלגה. הדור

להרוס. האדם המפתח לעצמו, באמצעות הבית ובית החינוך (=ביה"ס) את מערכות התגובה שלו, יפתח לעצמו מערכת בלימה שתייצב אותו, תעדן אותו ותאפשר לו השתלבות משפחתית וחברתית חיובית.

האדם כיצור לומד זקוק להוריו ולמוריו, כדי לפתח את הי"אני שבו. חובתו להפוך את בית הספר לבית **חינוך** שבו הלמידה וההוראה תהיה משנית, בהשוואה לתהליכי החינוך. אם נשוב ונבנה את בתי הספר לבתי חינוך, נצמיח דור של תלמידים עם "מייצב פנימי" (מצפון) איתן, עם מנגנוני נפש תקינים ועם משמעות היים אמיתית. ההוראה חשובה, אך חשוב ממנה הוא תהליך החינוך, ההופך את האדם להומאני. מהפך זה הינו אפשרי. בכל הדורות בעם ישראל קדם החינוך לאמונה ולמוסר על פני צבירת הידע. דרך ארץ קדמה תמיד לתורה.

מערכות הבלמה

הקשרים של הפרט עם סביבתו המשמעותית יוצרים את פעולות הגומלין בינו לבין האחרים. גבולות ה"אני" שהאדם יוצר לעצמו מהווים עבורו את הקו הדמיוני המפריד בינו לבין העולם החיצוני. גבולות אלו מתהווים אט אט, והם מאפשרים לנו להבדיל בבירור בינינו לבין זולתנו, בין המותר לנו לבין האסור לנו, בין שלי לשלך, בין שלנו לשלכם ועוד. ככל שמתבהר לאדם הגבול שבין עצמו לבין העולם, כך יתגבש מושג העצמי שלו וכן תיווצר מחויבותו לעצמו ולזולתו. גבולות האני של יגאל עמיר מעומעמים, אינם ברורים, הם התירו לו את האסור. הסכנה של האדם היא באדם עצמו, ביכולת ברציונאליזציה שבו, המאפשרת לו לבצע את האסור.

תדמית עצמית חיובית היא תולדה של "גבולות אני" ברורים ואיתנים. "גבולות אני" איתנים ייצרו באדם כוחות של בלימה, שימנעו מהאדם להפר

* ראשית, לקרימינולוגיה, אוניברסיטת חיפה, תל-אביב, 6902327, פקס 6992791. דוד נמיר, 149, תל-אביב.